

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

Əbu Səid Bahadır xan Elxanlı Dövlətinin IX elxanı olmuşdu. Hakimiyyət illəri 17 dekabr 1316- 30 noyabr 1335-ci illərdi.

Əbu Səid 2 iyun 1305-ci ildə Təbriz yaxınlığında Ucan məntəqəsində dünyaya gəlmişdir. Atası hökmdar Olcaytu, anası isə Hacı Xatun olmuşdur. Özündən böyük qardaşının ölümündən, xüsusən qardaşı Süleymanşahın vaxtsız ölümündən sonra Əbu Səid atasının vəliəhd şahzadəsi halına gəlmişdir. O, 1314-ci ildə Xorasan və Mazandarın valisi təyin edilmiş və Əmir Sevinc ona atabəy olmuşdur. 1314-cü ilin aprel-may ayında o, Sevinc ibn Şişinin atabəyliyi altında Xorasan və Mazandaranda canişinliyə başladı.

Hakimiyyəti:

1316-cı ildə atası Olcaytu xanın vəfatından sonra Əbu Səid Bahadır xan 11 yaşında olduğu halda taxta çıxdı. Sultan Məhəmməd Xudabəndə Olcaytu xanın (1304-1316) dövründə orduya komandanlıq Əmir Çobanın əlinə keçdi. Çoban Sulduz elinə mənsub idi və bu el Urmiya vilayəti ətrafında məskunlaşmışdı. Əbu Səid xan (1316-1335) dövründə Əmir Çoban dövlətə qarşı bütün üsyanları yatırdı.

Əmir Çobanın Bağdad Xatun adlı gözəl qızı vardı. Qızını Şeyx Həsən Cəlayirə ərə vermişdi. Elxan olan Əbu Səid onu görüb vuruldu. Güclərindən boşatdıraraq onu aldı.

Çingiz yarasına görə xanın bəyənədiyi qadın evli belə olsa ərinin onu həmmən boşaması gərəkdir. Bu durum Bağdad xatunun atası Əmir Çoban tərəfindən öyrənilincə Əbu Səid xanla aralan açıldı. Siyasi rəqibləri elxanlı ordusunun komandanı olan əmir və xan arasındakı qırğınlığı daha da artırdılar. Atabəy Sevinc və Əmir Çoban arasındakı orduya komandanlıq etmək üstündə konflikt yarandı. Əbu Səid xan Rəşidəddin Həmədəni ilə Tacəddin Əli Şahı özünə vəzir təyin etdi, lakin bu iki şəxs bir-biri ilə daim birinci olmaq üstündə mübarizə aparırdılar. Nəticədə 1317-ci ildə Rəşidəddin vəzifəsindən uzaqlaşdırıldı. 1318-ci ilin yanvarında Əmir Sevinc də vəfat etdi və azyaşlı Əbu Səid Əmir Çobanın qarşısında yalnız qaldı. Əmir Çoban Rəşidəddini vəzifəsinə geri çağırırsa da, o, bu dəfə Tacəddin Əli Şah tərəfindən əvvəlki Elxan Olcaytunu zəhərləməkdə ittiham edildi. Nəticədə Rəşidəddin və oğlu İbrahim İzzəddin 13iyul 1318-ci ildə Əhbər (Əhbər Zəncan ostanının şəhərlərindən biri, Əhbər şəhristanının inzibati mərkəzi) yaxınlığında edam edildilər. Bu hadisədən sonra Əmir Çoban Elxanlı dövlətinin de-fakto hakimi oldu. Növbəti illər Əbu Səidin hakimiyyəti üçün səs-küylü keçdi.

Rəşidəddin Həmədəninin edam edilməsindən sonra dövlətin esas vəzifələrini ələ keçirən Tacəddin Əli Şahın dövründə dövlətin maliyyə vəziyyəti pisləşdi. Hələ Qazan xanın hakimiyyəti dövründə dövlətin maliyyə vəziyyətini qaydasına salmaq, köçəri əsilzadələrin səlahiyyətlərini məhdudlaşdıraraq mərkəzi aparatı gücləndirmək üçün həyata keçirilən islahatlar ləğv olundu. Bütün bunlar az imiş kimi, 1318-1320-ci illərdə imperiyanın əksər ərazisində quraqlıq, çeyirtmə hücumları və xəstəliklər tuğyan etməyə başladı.

Qızıl Orda ilə savaş və əmirlərin dövlətə qarşı üsyanı

1319-cu ildə Qızıl Orda xanı Özbək Azərbaycanı işğal etdi. Eyni zamanda Çiğatay şahzadəsi olan və bundan bir qədər əvvəl Əbu Səidə sadıqlıq sözü verən Yəsturda üsyan başlandı. Əbu Səid sərkərdələrindən biri olan Əmir Hüseyn Cəlayiri Yəsturla döyüşmək üçün göndərməyə məcbur oldu və özü Özbəyə qarşı yürüşə başladı. Onun adıyla, vəkələri əsasında hökuməti idarə edən Xorasan valisi Əmir Çobanın başçılıq etdiyi bir ordu ilə qıpçaqlar üzərinə vardı. Qıpçaqlar da məğlub oldular Kür çayından

nu öldürərək üsyan başlandı. Bu iki əmirin ikisi də Əmir Çoban tərəfindən tənbehlənmişdilər. Qurumuş və İrincin ikisi də Kereit tayfasına mənsub idilər, İrincin Olcaytunun dul arvadı Qutluqşah Xatunun atası və Əhməd Təkudar Oğulun kürəkəni idi. Qurumuşun atası Ali-naq Noyon da Təkudarın kürəkəni idi. Bu iki şəxsin rəhbərlik etdiyi 40 min nəfərlik üsyançı ordusu Gürcüstan yaxınlığında Əmir Çobanı hazırlıqsız yaxalamağı bacardı. Əmir Çoban, iki oğlu və iki min nəfər əsgəri ilə üsyançılar qarşısında qaçmağa məcbur oldu. Təbrizə gələn Çoban bu hadisə barədə Əbu Səid Bahadır xana məlumat verdi. Qəzəblənən elxan üsyançılarla qarşılaşmaq üçün yürüşə başladı.

Şi yürüşə başladı. Bu zaman Özbək və Tarmaşirinin Qızıl Orda ordusu Azərbaycan və Xorasanı ələ keçirmişdi. Çobanın yoxluğundan istifadə edən Əbu Səid onun oğlanlarından biri olan Dəməşq Xacəni atası Olcaytunun arvadlarından biri ilə münasibətdə olmaqda ittiham edərək edam etdirdi. Bundan xəbər tutan Əmir Çoban oğlunun qisasını almaq üçün Xorasanın onun üzərinə yeriməyə başladı. Lakin Əbu Səidin dayısı Məhəmməd bəyin də daxil olduğu sərkərdələr 30 min əsgər ilə birlikdə onu tərk edərək Əbu Səidə qatıldılar. Başqa səçimi qalmayan Çoban Herata geri çəkildi. Lakin o, 1327-ci ildə Əbu Səidin əmri əsasında Kart sülaləsindən hakim olan Qiyasəddin tərəfindən boğularaq öldürüldü. Əmir

dü. Şübhəsiz ki, hər iki hökmdar müasir Suriya torpaqlarındakı sülh şəraitindən böyük pullar qazanmaqda idilər, çünki əsas ticarət yolları oradan keçməkdə idi.

Elxanlı Dövlətinin ənənəvi düşməni olan Qızıl Orda ilə münasibətlərdə düşmənçilik və savaşlar qalmaqda idi. 1325-ci ildə Qızıl Orda ordusunun növbəti işğalı zamanı Əmir Çoban Dərbənd qapısından cavab basqını etdi və düşməni ərazisini Terekə qədər ələ keçirib vuran etdi. Əbu Səidin hakimiyyətinin lap sonunda Özbək xan yenidən Qafqaza hücumu keçdi və elxan ömrünün son günlərini savaşda keçirdi.

Əbu Səid Bahadır xan 1320-ci ildə Venesiya ilə ticarət müqaviləsi imzalamışdı. Venesiyalılara həmçinin

Əbu Səid Bahadır xanın Azərbaycanda elxanlılığı və Elxanlı İmperatorluğunun Bağdad Xatun tərəfindən sonlandırılması

başlayan təqib Terek çayına qədər davam etdi. Hadisələrin bu anında Qurumuş və Əlyaq adlı əmirlər ilə Əmir Çoban arasında baş verən ixtilaf münəcişə şəklini aldı və Əmir Çobanın qətlinə təşəbbüs edildi və Göyçə gölü sahilində başlanan bir savaşda Əmir Çoban ordunu tərk edərək fərar elədi. Kommandansız qalan bu ordu geri qayıtdı. Düşməni də Naxçıvana girdi və Azərbaycanda yağmaya başladı. Bunun üzərinə Əbu Səid ordusunu nizam salaraq komandanlığı altına aldı və hər bə davam edərək düşməni məğlub etdi. Gənc yaşında iken belə böyük uğur əldə edərək Qızıl Ordalılar məğlub edən Əbu Səidə Bahadır ləqəbi verildi. Yəstur isə 1320-ci ildə özünün Çiğatay qohumu olan Kəbk xan tərəfindən öldürüldü. Sultan Qiyasəddin Məhəmməd Özbək xan 1313-1341-ci illərdə Qızıl Orda Dövlətinin IX xanı olmuşdu. Xanın 300.000 əsgərdən çox ordusu var idi.

1319, 1325, 1335-ci illərdə Azərbaycana hücum etmişdi. Bu savaşlar zamanı xeyli sayda əmirlər Əbu Səid Bahadır xanın ordusundan ayrılmışdı. Buna görə də, onların cəzalandırılmasına başlanıldı. Əbu Səidin çağırışlarına və əmirlərinə tabe olmayan Qurumuş ayaqlarına dəyənəklə vurmaqla cəzalandırıldı. 1319-cu ildə Əbu Səid Bahadır xan anabir bacısı Sultan Satibəy Xatunu Əmir Çoban Sulduz ilə evləndirərək onunla barışıq əldə etdi. 1319-cu ilin sonlarında keçmiş Diyarbakır əmiri olan və Kereit tayfasından gələn İrincin, keçmiş Gürcüstan hakimi olan Qurumuş bir neçə dövlət məmuru-

Sultanıyaya yerləşmiş Qurumuşun rəhbərliyindəki üsyançılarla əsas döyüş Miyanə yaxınlığında Zəncanrud çayı yaxınlığında 20 iyun 1319-cu ildə baş verdi. Savaşda qələbə qazanan Əbu Səid şəxsi sücaətlər göstərdi. Ələ keçirilən 36 əmir və 7 xatun arasından Əmir Toxmaq, Qurumuş, Şahzadə Kəncək (Təkudann qızı), onun əri İrincin və oğlanları Şeyx Əli, Vəfadar edam edildilər. Qurumuşun oğlu Əbdürrəhim Qızıl Ordaya Özbəyin yanına qaçmağı bacardı. Sonda Əmir Çoban Əbu Səidin bacısı Satibəy Xatunla evli olduğundan gücü daha da artdı. Çobanın oğlanları Teymurtaş, Şeyx Mahmuda, Həsənə və Dəməşq Xacəyə Anadolunun, Gürcüstanın, Xorasanın və Azərbaycanın canişinliyi verildi. Həmçinin 1324-cü ildə Tacəddin Əli Şahın ölümündən sonra vəzir vəzifəsi də Çobanların vəzirliyi olmuş Rükəddin Sainə tapşırıldı, lakin onun sadəcə vəzir adı var idi, real işlərdən uzaqlaşdırılmışdı.

Çobani üsyanı

Çobanilər üsyanını Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğunun Anadolu valisi Əmir Teymurtaş Çobanlı 1322-ci ildə başladtı və özünün imam Mehdi olduğuna iddia etdi. Onun məsələsi ilə məşğul olmaq üçün atası Əmir Çoban getdi və üsyanı sonlandıрмаğa razı salmağa nail oldu. Əmir Çoban məhkəməyə gəlmiş oğlu Teymurtaşın iddialarına qarşı çıxsa da, elxanı onu əfv edilməsinə razı sala bildi. Qarşılığında Əbu Səid onu yenidən Anadolu valisi vəzifəsinə təyin etdi. Əmir Çoban Elxanlı ordusu ilə Özbək və Tarmaşirine qar-

Çobanın oğullarından Əmir Teymurtaş Sulduz Məmlüklərə sığındı. Ancaq Bahadır xanın sifarişi ilə o da Məmlük sultanı Sultan əl-Nasir Məhəmməd tərəfindən öldürüldü. Əmir Çobanın yerinə Bağdad Xatunun keçmiş əri Böyük Həsən təyin edildi və Elxan ordusunun komandanı oldu.

Xarici münasibətləri:

Əbu Səidin xarici siyasəti öz sələflərinin siyasətindən kəskin şəkildə fərqlənirdi. Məhəmməd Olcaytunun dövründə belə Dehli Sultanlığı ilə gərgin olan münasibətlər onun dövründə yaxşılaşdı. Əbu Səid ən azından 1328-ci ildən hakimiyyətinin sonuna qədər Dehli sultanlığının hökmdarı Məhəmməd ibn Tuğluq ilə yazışmalar aparmış, qarşılıqlı bahalı hədiyyələr göndərmişdir. 1326-cı ildə Əmir Çobanın oğlu olan Həsənin komandanlığındakı Elxanlı ordusu Çiğatayları Qəznə bölgəsinin Taşmaşir bölgəsindən qovmaq bacarmışdı.

Əbu Səidin hakimiyyəti dövrünün bir digər xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də Misir Məmlükləri ilə münasibətlərin normalaşdırılması idi. 1323-cü ildə sülh müqaviləsi imzalayaraq 60 illik müharibəyə son qoydu. Bu müqaviləyə sadıq qalan məmlük sultanı Nəsrəddin Məhəmməd Qızıl Orda hökmdarı Özbək xanın Elxanlı Dövlətinə üzərinə ortağ yürüşün təklifini nəinki rədd etdi, hətta bu barədə tez Əmir Çobana məlumat verdi. Münasibətləri normalaşdıran bir digər hadisə isə Anadolu valisi Teymurtaşın Misirə qaçmasından sonra oldu. Əbu Səidin istəyi ilə o, öldürül-

nin imperiya ərazilərində ticarət mərkəzləri qurmağa da icazə verildi.

Əbu Səid Bahadır xanın ailəsi

Bağdad Xatun Sulduz Əmir Çoban qızı əri Əmir Şeyx Həsəndən boşanıb Əbu Səid xanla evlənmişdi. Elxanlı sarayında baş qadınlığa yüksələrək Xudavəndigar ləqəbini qazandı. Qısa zamanda Əbu Səid Bahadır xanın böyük etibarını qazanmışdı.

Ancaq Bağdad Xatun və ailəsinin rəqibləri əleyhinə fəaliyyətlərini sürdürərək 1331-ci ildə əski əri Əmir Şeyx Həsənlə gizlincə xəbərleşdiyi iftirasına rast gəldi. Bu üzəndən Əbu Səid Bağdad Xatuna qarşı əski sevgisini və güvənini itirdi.

Əbu Səid xan Bağdad Xatundan sonra 1333-cü ildə onun qardaşı qızı Dilşad Xatunla evlənmişdi. Dilşad Xatun Əmir Çobanın nəvəsi və Əbu Səid tərəfindən öldürülmüş Dəməşq Xacə və Tursin Xatunun qızı idi. Tursin Xatun İrincin Kurqan və Konçak Xatunun qızı idi. Konçak Əhməd Təkudar Oğlunun qızı idi. Tarixi mənbələrdə bildirilir ki, ömrünün sonlarına yaxın, arvadlarının heç birini sevmirmiş bircə Dilşad Xatunla yaxşı münasibətə sahib imiş və bu Bağdad Xatunun xüsusi qısqanclığına səbəb olmuşdu. Əbu Səid Bahadır xan 30 noyabr 1335-ci ildə qısqanclıq və intiqam zəminində Bağdad Xatun tərəfindən zəhərlənərək 30 yaşında öldürülmüşdür.

Bağdad Xatun 1335-ci ildə öldürüldü. Onu suçladılar ki, Əbu Səid Bahadır xana zəhər verib. Əbu Səid Bahadır xan ümumilikdə 6 dəfə müxtəlif tayfa və sülalələrdən olan qadınlarla evlənmişdi. Buraya Borçin sülaləsi, Oryatlar və Sulduzlar da daxildir. Əbu Səidin yalnız Dilşad Xatundan bir qızı var idi. Qız Əbu Səidin ölümündən sonra doğulmuşdu.

Əbu Səid Bahadır hansısa vəris və ya vəliəhd buraxmadan ölmüşdü. Bu ölümdən sonra Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğu öz birliyini itirdi və onun varisi olan Arpa xandan sonra İmperiya kiçik dövlətlərə parşalandı. Orduların yığa bilmədiyi imperiyanı bir qadın Bağdad Xatun yıxmışdı. Əbu Səid Bahadır xan Elxanlı hökmdarların arasında şeirlər yazan və musiqi bacarığı olan yeganə hökmdar idi. Elxanlı İmperatorluğu imperiya tariximizə əbədi izini qoymuşdu. Azərbaycan tarixində dövlətçiliyimizdə özünə məxsus yer tutmuşdur.